

สถานภาพการประกอบอาชีพละคร
ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การประกอบอาชีพแสดงละคร ของคณะละครที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปัจจุบันจะเป็นการรับจ้างแสดงงานเฉพาะกิจแต่ละคณะจะมีที่อาศัยอยู่เป็นหลักแหล่ง เมื่ออยู่สถานที่ใดก็จะขึ้นป้ายบอกชื่อคณะโดยจะใช้ชื่อเจ้าของคณะที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก และนิยมเป็นชื่อป้าย ป้ายชื่อคณะจะติดไว้บริเวณปากซอยทางเข้าบ้าน บางทีก็เป็นป้าย ปักไว้หน้าบ้านหรือติดไว้กับตัวบ้านเลขที่ก็มี

ความเป็นอยู่ของคณะละคร จะอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ เฉพาะในอำเภอ พระนครศรีอยุธยา ละครบางคณะ จะรวมอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ เช่น คณะสร้อยทองหรือวิทย เมื่อลูกหลานแต่งงาน ก็จะแยกครอบครัวออกมาตั้งคณะละครของตนเอง เช่น คณะ บังเอิญหลานสร้อยทอง คณะสุเทพบรรเทิง ทั้งสามคณะนี้ สามารถแสดงละครได้เก่ง และมีวงปี่พาทย์อีก 2-3 คณะรวมเป็นกลุ่มใหญ่ อยู่บริเวณคลองทราย ตำบลหัวรอ

ส่วนอีกคณะหนึ่ง คือ คณะอุดมศิลป์กระจำจโขติ อยู่ตำบลหัวรอเช่นกัน แต่ เชื้อขมาอีกฝั่งคลอง หน้าวัดสามวิหาร มีพี่น้องหลายคน มีความสามารถทั้งละครและ วงปี่พาทย์ อยู่รวมเป็นครอบครัวเดียวกัน ใช้ชื่อคณะชื่อเดียว คือ คณะอุดมศิลป์ กระจำจโขติ

บริเวณตลาดสมจิตร์ ตำบลไผ่ลิง จะมีปะปนทั้งคณะละคร และลิเก ที่ แสดงละครได้ คือ คณะราตรีศิลป์ และคณะศรีประภาพร เจ้าของคณะศรีประภาพร เป็นบุตรสาวของคณะราตรีศิลป์แยกตัวออกมาตั้งคณะเอง

อีกคณะหนึ่งคือ คณะศรีจันทร์นาฏศิลป์ จะอยู่ข้างวัดเกาะแก้ว ติดกับวัด พันธุ์เชิงวรวิหาร ตำบลกระมัง ในคณะจะมีวงปี่พาทย์ของตนเองควบคุมโดยนายขาว เสถียรอรรรถ ซึ่งเป็นบุตรชายของนางทองหล่อ เสถียรอรรรถ เล่นละครชาตรีและ สามารถรำซัดเบิกโรงชาตรีได้ ละครคณะนี้มีตัวละครเป็นเด็ก ๆ รุ่นใหม่ซึ่งส่วนมาก เป็นลูกหลาน ได้รับการฝึกหัดถ่ายทอดการละครจากนางทองหล่อ เสถียรอรรรถ

คณะจะได้ใจดาวเด่น และคณะธิดา ณ บางไทร ที่อำเภอบางไทร แต่เดิม ก็เป็นคณะเดียวกัน แล้วมาแยกออกเป็น 2 คณะ บริเวณที่พักอาศัยจึงอยู่ใกล้เดียวกัน

การรวมกลุ่มของคณะละครที่อยุธยา จึงมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. รวมกลุ่มเพราะเป็นพ่อ แม่ พี่ น้อง ลูกหลาน สืบเชื้อสายการแสดง กันต่อ ๆ มา

2. จากการแต่งงานในกลุ่มอาชีพที่เชื่อมต่อกัน คือ กลุ่มแสดงละคร และ กลุ่มนักดนตรี

3. ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใน 2 ประการข้างต้นแต่เป็นพวกที่ชอบการแสดง เข้ามาหาที่พักอาศัยอยู่ใกล้ ๆ เพื่อการประกอบอาชีพการแสดง

การรวมกลุ่มอยู่ของกลุ่มละครและนักดนตรี มีลักษณะเป็นระบบเครือข่าย ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคมไทย ระบบเครือข่ายเป็นการนับญาติ และถือว่าใครบ้างที่เกี่ยวข้องเป็นญาติกับสมาชิกคนอื่น ๆ จะมากน้อยเพียงใดจะอยู่ที่ ความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน บางสังคมให้ความสำคัญกับระบบเครือญาตินี้มาก เพราะเป็น ระบบที่ทำให้ครอบครัวอยู่ได้ และเป็นที่ยอมรับของกิจกรรมทุกอย่าง ในครอบครัวแบบนี้ บุคคลจะขึ้นอยู่กับพี่น้อง เพราะเป็นแหล่งของความช่วยเหลือ และเป็นที่ยอมรับนับถือ ของสมาชิกในครอบครัว บางครั้งถือว่า ผลประโยชน์ของครอบครัวเหนือกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว¹ ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะจากการสัมภาษณ์และสังเกตในกลุ่มละครและ วงปี่พาทย์จะให้ความเคารพนับถือครู นักรุ่นพี่ รุ่นน้องและการจัดหาตัวแสดงจะจัดอยู่ในกลุ่มของตนก่อนหากไม่พอจะไปตามผู้แสดงอื่นมาสมทบ

¹ สถาบันภาษาศาสตร์ ปทานุกรม ฉบับหลวง (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ ประจักษ์การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 542.

จากการศึกษาข้อมูล สังเกต และสัมภาษณ์ สถานภาพของการประกอบอาชีพของคณะละครในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะมีลักษณะดังนี้ คือ

ลักษณะการจัดการแสดง

ลักษณะการจัดการแสดงในเรื่องของการแสดงจะเริ่มต้นขึ้น เมื่อมีผู้มาว่าจ้างแสดง ผู้ที่เป็นเจ้าของคณะ หรือที่เรียกว่า "ตัวโผ" เป็นผู้จัดการให้การแสดงดำเนินไปอย่างเรียบร้อย ให้เกิดความพอใจแก่เจ้าภาพที่ตั้งใจมาหางาน และมอบความไว้นใจเชื่อใจให้กับคณะแสดง

โอกาสที่แสดง จะมี 2 ลักษณะ คือ

1. การแสดงเพื่อแก้บน
2. การแสดงเป็นมหรสพ

การแสดงเพื่อแก้บน จะแบ่งออกเป็น

- รำถวายมือเป็นยก
- แสดงเป็นละคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การร่ำถวายมือเป็นยก

การร่ำถวายมือเพื่อใช้ในการแก้บน ร่ำจบ 1 เพลง เรียกว่า 1 ยก ตัวละครต้องแต่งตัวขึ้นเครื่องแสดง และใช้ผู้แสดงอย่างน้อย 4 คน คือ พระ นาง อย่างละเท่า ๆ กัน ดังกล่าวแล้วในบทที่ 5 เพลงที่ใช้โดยมากจะใช้เพลงช้า เพลงเร็ว ร่ำถวายมือ ต้องร่ำหน้าพระประธานหรือต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บวงสรวง

ร่ำถวายมือ 1 ยก จะคิดราคาตั้งแต่ 400-1,000 บาท และเพิ่มค่ากำนন อีก 62 บาท (บางคณะจะคิดค่ากำนนเพิ่ม 24 บาท) เช่น ตกลงราคา 600 บาท รวมค่ากำนนเป็นเงิน 662 บาท ทั้งนี้ ต้องขึ้นอยู่กับช่วงที่มาว่าจ้าง คือถ้าหากกำลังมีการแสดงละครอยู่ในบริเวณนั้นแล้ว คณะจะแบ่งตัวละครออกไปร่ำถวายมือให้พร้อม ทั้งแบ่งดนตรีไปบรรเลงด้วย การแสดงช่วงนั้นก็ยังคงดำเนินต่อไปด้วยการพูดวงเวลาไว้ เพื่อให้อีกกลุ่มหนึ่งออกไปปฏิบัติงานหรือเพื่อมิให้การแสดงต้องหยุดชะงัก จะมีการนัดหมายเวลา เมื่อพักการแสดงละคร จะออกไปร่ำให้ ราคาที่ติดต่อในช่วงนี้ยกละประมาณ 400-500 บาท แต่ถ้าหากไม่ได้แสดงอยู่มีเพียงแค่ติดต่อไปเพื่อการร่ำถวายมือจะคิดราคา 800-1,000 บาท และค่ากำนน แต่บางคณะจะคิดราคา 3,000 บาท และค่ากำนน เพราะถือว่าเป็นการติดต่อออกไปแสดงต้องมีการเตรียมการเช่นเดียวกับการแสดงละคร ราคานี้เป็นราคา ระยะเวลาสั้นๆ คือ ภายในตัวเกาะเมือง แต่ถ้าไกลออกไปก็จะขอเพิ่มค่าพาหนะ การร่ำถวายมือแก้บนเป็นยกเป็นที่นิยมมากกว่าเป็นละครทั้งเรื่อง เพราะมีราคาถูกกว่า

แสดงเป็นละคร

จัดแสดงละคร จะต้องมีการตกลงในเรื่องของสถานที่ที่เจ้าภาพบนไว้ ที่พบจะมี 3 แห่งใหญ่ ๆ คือ

แสดงที่บ้าน

หมายถึง เจ้าภาพต้องการหาละครไปแสดงที่บ้าน เจ้าภาพก็จะต้องเตรียมของแก่นั่นได้แก่ หัวหมู เบ็ด ไก่ บายศรี ผลไม้ น้ำ เหล้า ดอกไม้ ธูปเทียน นำสิ่งของที่ถวายแก่นั้นวางบนแคร่หน้าศาลพระภูมิ หรือศาลเจ้าที่ หรือศาลเพียงตาแล้วจะปลุกโรงละครหันหน้าไปสู่ทิศที่ตั้งศาลและของถวายบน ชั้นตอนของการแสดงเหมือนกับการแสดงที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่เน้นในเรื่องของการร้องประกาศหน้าบท เพื่ออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทับที่ศาลเพียงตา เพื่อรับการถวายบนละครและเครื่องเซ่นสังเวย

การแสดงละครที่บ้านของผู้หาละคร ในปัจจุบันไม่ค่อยมีการทำ อาจจะเป็นเพราะต้องเป็นภาระของเจ้าภาพหรือผู้หาละคร ในเรื่องของการเตรียมสถานที่ อุปกรณ์การถวายเครื่องสังเวยและการต้อนรับคณะแสดง ^{2, 3, 4}

ศูนย์วิทยทรัพยากร

² สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโภชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองศิริฤ
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

³ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุดมศิลป์
กระจ่างโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

⁴ สัมภาษณ์, นางสาวธิดา สาสาร, หัวหน้าคณะธิดา ณ บางไทร
วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2537.

แสดงที่วัด

วัดที่แสดงอยู่เสมอ ได้แก่ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วิหารหลวงพ่อพระมงคลบพิตร หรือวัดอื่น ๆ ซึ่งมีพระประธานศักดิ์สิทธิ์ที่เจ้าภาพได้บนไว้เมื่อจัดทาละครเพื่อไปกับน จะเริ่มด้วยเจ้าภาพจะจุดธูปเทียน ถวายดอกไม้ พวงมาลัย แต่หลวงพ่อพระประธาน ปี่พาทย์ก็จะเริ่มโหมโรง เมื่อโหมโรงแล้วก็จะเริ่มด้วยการรำถวายมือ เจ้าภาพจะบอกกล่าวเอง ถึงเรื่องที่มากับนไว้แล้วจึงจะจับเรื่องโดยธรรมเนียมของการแสดงละครนี้จะเริ่มแสดงเวลา 10.30 น. พักเวลา 12.00 น. และเริ่มจับเรื่องเล่นต่อ ตั้งแต่เวลา 13.30 น. - 15.00 น.

แสดงที่ศาลเจ้า

จัดแสดงเหมือนจัดแสดงที่วัดการร้องประกาศหน้าบท จะร้องหรือไม่ร้องก็ได้ เพราะถือว่าแสดงอยู่ต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ ที่นั้นอยู่แล้วเพียงเจ้าภาพจุดธูปบอกกล่าวถึงการกับน ต่อจากนั้นเป็นการรำถวายมือในบริเวณศาลเจ้าและจับเรื่องแสดงได้เลย ถึงเวลา 12.00 น. ทำพิธีลาเครื่องสังเวช แล้วพักการแสดง ตอนบ่ายเวลาประมาณ 13.30 น. จับเรื่องแสดงต่อไปจนหมดเวลา

การแสดงที่วัดหรือแสดงที่ศาลเจ้าก็ดี เวลารำถวายมือ ต้องยกวงดนตรีและผู้แสดงรำถวายไปรำและบรรเลงในโบสถ์หรือในศาลเจ้าต่อหน้าพระประธานศักดิ์สิทธิ์ องค์ที่บนไว้ ถ้าบริเวณศาลไม่มีที่รำ รำที่โรงละครก็ได้ เมื่อรำถวายมือจบผู้แสดงก็กลับไปแสดงละครที่โรงแสดงที่จัดสร้างหรือเตรียมไว้ และเมื่อถึงเวลาลาเครื่องสังเวชตัวละครก็ต้องออกไปรำลาเครื่องสังเวชอีกครั้งหนึ่ง

การแสดงที่ศาลเจ้า จะมีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งคือจะแสดงเวลาใดก็ได้ บางครั้งแสดงทั้งกลางวันและกลางคืน แล้วแต่การบนของเจ้าภาพ

อัตราค่าจ้างการแสดงละคร ราคาจะไม่แน่นอน ทั้งนี้แล้วแต่ว่าการแสดงละครในวันนั้น เจ้าภาพต้องการการแสดงที่ดีที่สุดเพียงใด ราคาต่ำสุดวันละประมาณ 2,500 บาท ผู้แสดงมีไม่กี่คนแต่ดำเนินเรื่องได้ ราคาสูงสุดไม่เกินวันละ 5,000 บาท หรือถ้าพอใจ อาจจะให้มากกว่าที่คณะกรรมการค่าตัวหรือค่าการแสดงไว้ โดยมากเจ้าของคณะ หรือตัวโผ จะไม่บอกราคาจริงว่าค่าการแสดงแน่นอนราคาเท่าไร เพราะกลัวในเรื่องภาษี จะจ่ายเป็นค่าตัวลูกน้องในคณะราคาต่ำสุด หมายถึง ต้องแสดงบทได้ด้วย เป็นตัวประกอบคนละไม่ต่ำกว่า 100 บาท สูงสุดไม่เกิน 150 บาท กินอยู่ผู้ที่มาแสดงต้องจัดการด้วยตัวเอง นอกจากเจ้าภาพจะให้การต้อนรับเลี้ยงดู

ราคาการแสดงนั้นไม่รวมการปลูกสร้างเวที หากต้องการมีเครื่องขยายเสียงเป็นเรื่องของเจ้าภาพต้องจัดการ เจ้าภาพต้องเสียค่ากำนนครูก่อนการแสดง ทางคณะละคร 12 บาท ทางดนตรี คือ วงปี่พาทย์ 12 บาท รวมเป็น 24 บาท ดอกไม้ธูปเทียน เหล้าขาว สำหรับถวายครูทางละคร 1 ชุด และครูทางวงปี่พาทย์อีก 1 ชุด

ในระหว่างการแสดงในวันนั้นหากมีผู้มาขอให้ทางคณะละครจัดรำถวายมือให้กับผู้แสดงที่รำถวายมือและนักดนตรีที่ไปบรรเลงจะได้ค่าตัวเพิ่มอีกคนละ 20 บาท และผู้แสดงอื่นๆ ที่ไม่ได้รำได้ค่าตัวพิเศษนี้เพิ่มอีกคนละ 10 บาท ต่อการรำถวายมือ 1 ยก

การแสดงเป็นมหรสพ

การหาละครชาตรีไปแสดงเป็นมหรสพฉลองงานนั้น จะมีพิธีการหรือขั้นตอนน้อยกว่าการกำนัน การจัดสถานที่เป็น เรื่องของทางเจ้าภาพจัดการงานฉลองที่สามารถจัดแสดงละครชาตรีได้มีมากมาย เช่น ขึ้นบ้านใหม่ เปิดโรงสีใหม่ ซื้อรถใหม่ งานวันเกิด ฉลองพัสดุ เป็นต้น

ขั้นตอนการแสดง เพื่อเป็นงานฉลองนี้ เมื่อโหมโรงแล้ว จะมีการรำถวายมือด้วยเพราะถือว่าเป็นการรำเพื่อบูชาครู บางครั้งก็จัดเป็นการรำอวยพรเบิกโรงก่อนจับเรื่องแสดง

เวลาในการจัดแสดง แสดงได้ทั้งกลางวันและกลางคืนแล้วแต่การหาของเจ้าภาพ

อัตราค่าจ้างการแสดง แสดงกลางวัน ราคาต่ำสุด 3,000 บาท สูงสุดไม่เกิน 8,000 บาท แล้วแต่ระยะทางใกล้-ไกล แต่ถ้าเป็นเวลากลางคืน ค่าแสดงจะเพิ่มไปเกือบเท่าตัว เพราะราคาค่าตัวของนักแสดงและนักดนตรีแสดงตอนกลางคืน จะแพงกว่ากลางวัน เจ้าภาพจะต้องเสียเงินค่าถนนให้ทางคณะแสดง 12 บาท ดนตรี 12 บาท ดอกไม้ธูปเทียน เหล้าขาว บูชาครูทางละคร และทางดนตรี อย่างละ 1 ชุด และรับผิดชอบในเรื่องการปลุกโรงหรือหาสถานที่ให้คณะละครแสดง

การติดต่อหาละคร

การติดต่อหาละครมี 2 วิธี คือ

วิธีที่ 1 เจ้าภาพที่ต้องการละครมาแสดง จะติดต่อได้กับเจ้าของคณะโดยตรง

วิธีที่ 2 เจ้าภาพติดต่อผ่านนายหน้า การติดต่อโดยผ่านนายหน้านี้ เจ้าของคณะหรือตัวตัวโผ จะต้องจ่ายเงินเป็นค่านายหน้าร้อยละสิบบาท บางครั้งถึงยี่สิบบาท แล้วแต่จะตกลงกัน คณะไหนให้ราคานายหน้าดี นายหน้าก็จะพาไปหาการแสดงคณะนั้น

ผู้แสดง

ผู้แสดงส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ถ้ามีผู้ชายแสดงด้วยที่พบจะเป็นพวกเสนาหรือตัวประกอบ ผู้แสดงมีอายุตั้งแต่ 5 ขวบ ถึง 84 ปี การรับบทตัวละครจัดกลุ่มได้ดังนี้

1. ผู้แสดงที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ - ชรา แสดงเป็นตัวพ่อ - แม่ ตลก ฤาษี เทวดาแปลง จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ผู้แสดงในกลุ่มนี้มีความสามารถในการแสดงสูง เล่นได้คล่องแคล่วทั้งบทร้อง บทเจรจา และบทเจรจา จากประสบการณ์ในวงการแสดง ทำให้รู้จักแก้ปัญหา จึงเป็นผู้ที่คอยประสานบท เพื่อให้การแสดงดำเนินไปด้วยดี
2. ผู้แสดงที่อยู่ในวัยกลางคน แสดงเป็นตัวเอก, พระเอก, นางเอก, นางตลาด
3. ผู้แสดงที่อยู่ในวัยสาวรุ่นแสดงเป็นพระรอง, ตัวประกอบ, และร้ายวายมือ
4. ผู้แสดงที่อยู่ในวัยเด็กแสดงเป็นสนม เสนา หรือเป็นลูกตามท้องเรื่อง

จำนวนผู้แสดงในแต่ละครั้งเมื่อรับงานแสดงจะไม่แน่นอน จำนวนต่ำสุดผู้แสดงไม่ควรน้อยกว่า 6 ตัว มากที่สุดไม่เกิน 12 ตัว ทั้งนี้ แล้วแต่จะจ้างหรือหาได้ในแต่ละครั้ง เมื่อได้จำนวนผู้แสดงมาแล้ว จึงจะมาวางเรื่อง วางตอนจะแสดงเรื่องอะไรได้ ตอนใดได้ แต่ถ้าเป็นคณะใหญ่ หรือมีลูกหลานอยู่ในคณะของตนเองจะไม่ค่อยมีปัญหาในเรื่องหาตัวแสดง แต่บางคณะที่ไม่มีตัวอยู่ในสังกัดของตนเองเลย เมื่อเวลาถึงงานก็จะออกหาตัวละครมาแสดง บางครั้งบอกไว้แล้วถึงเวลาไม่มาก็มี ด้วยสาเหตุอะไรก็ตาม เป็นหน้าที่ของตัวโศกหรือผู้รับงานต้องรับผิดชอบต้องจัดแสดงไปให้ได้เพื่อไม่ให้เสียชื่อในการหางานครั้งต่อไป

นักดนตรีอย่างน้อย 3 คน ไม่เกิน 5 คน คนหนึ่งจะต้องเล่น 2 อย่าง เช่น ตีตะโพน และตีโทน-ทับด้วย จะมีคนเป็นหลักคือ คนเป่าปี่ หรือคนตีระนาดเอก และเครื่องหนัง ส่วนฆ้องวงบางครั้งก็มี บางครั้งก็ไม่มี บางครั้งคนบรรเลงมีน้อยกว่าเครื่องดนตรี พวกที่แสดงละครจะมาช่วยตีกรับ ตีฉิ่ง เพื่อให้การบรรเลงประกอบ การแสดงดำเนินไปได้

ฤดูกาลในการแสดง

การแสดงละครชาตรี เพื่อการแก้บนหรือ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง สามารถเล่นได้ทุกฤดูกาล หากแต่ความนิยม หรือความเหมาะสม โดยส่วนมากจะแสดงกันมาก ในช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว เพราะอาชีพส่วนใหญ่ของประชากร ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะทำนาเป็นหลัก เมื่อขายข้าวได้มีเงินทองก็จะหาละคร มาแสดงแก้บนตามที่ตนได้บนบานศาลกล่าวไว้ เช่น ขอให้ทำนาได้ผลดี เรื่องเกณฑ์ ทหาร เรื่องความเจ็บป่วย ความสำเร็จในการติดต่องาน เรื่องธุรกิจค้าขายหรือจัด หาละครมาเฉลิมฉลองในสิ่งที่ตนตั้งใจไว้เช่น ปลูกบ้านใหม่ ถูกสลากกินแบ่งรัฐบาล ตั้งศาลพระภูมิฉลองศาลเจ้า เป็นต้น จากการสัมภาษณ์นักแสดง งานการแสดงละคร ส่วนมากจะว่างในฤดูฝน และในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา และจะมีงานชุกในเดือน กุมภาพันธ์ เดือนมีนาคม และเดือนเมษายน ช่วงระยะเวลาอื่น ๆ นั้นก็จะมี การแสดงไม่มาก แต่ก็ไม่ถึงกับไม่มีงานแสดงละครเลย พวกแสดงละครจะใช้ช่วงเวลา ว่างจากการแสดงทำอาชีพอื่น ๆ เสริมเพื่อการยังชีพ เช่น ค้าขาย รับจ้างจักสาน ประดิษฐ์ดอกไม้ และเย็บปักเสื้อผ้า เป็นต้น

รูปแบบการแสดงละคร

รูปแบบการแสดงละครของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยเฉพาะในเรื่องของการแสดงเพื่อแก้บน ซึ่งแต่เดิมใช้แต่ละครชาตรีนั้นในปัจจุบันลักษณะละครแก้บนที่ใช้ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะ เป็นแบบผสมผสานจากการสังเกตและสัมภาษณ์ ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้แสดงในแต่ละครั้งที่แสดงและเป็นความต้องการของเจ้าภาพที่หาละครรูปแบบของการแสดงที่ชาวบ้านเรียกว่า "ละครชาตรี" เพื่อการแก้บน ที่พบมี 3 รูปแบบ คือ 1. ละครชาตรี 2. ละครชาตรีผสมละครนอก และ 3. ละครชาตรีผสมพื้นทาง

ละครชาตรี รูปแบบของการแสดงละครในแบบชาตรี ดังกล่าวแล้วข้างต้นในปัจจุบันมีแสดงอยู่หลายคณะ แต่ไม่ค่อยได้แสดงเต็มรูปแบบ มีการตัดทอนพิธีกรรมลงไปบ้างขึ้นอยู่กับความพร้อมของคณะที่แสดงในวันนั้น ๆ ถ้าหากเป็นการเจาะจงจากเจ้าภาพ ผู้หาละครต้องการละครชาตรีเพื่อการแก้บน ทางคณะละครก็สามารถจัดแสดงได้ เพราะการบนด้วยละครเป็นความเชื่อของผู้แสดงว่า บนไว้อย่างไรให้ละครอะไรก็ต้องแก้บนด้วยละครชนิดนั้นจึงจะถือว่าขาดบน คณะที่สามารถแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บนได้ คือ คณะสร้อยทองหิรัญ คณะบังเอิญหลานสร้อยทอง คณะสุเทพบรรเทิง คณะราตรีศิลป์ และคณะธิดา ณ บางไทร

ละครชาตรีผสมละครนอก เป็นการแสดงตามแบบของละครชาตรี แต่ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้าเข้าผสมเครื่องปี่พาทย์ชาตรีเริ่มด้วยการโหมโรงมหรสพ ต่อจากนั้นจะร้องเพลงเชื่อบประกาศหน้าบท การร้องเชื่อบครูและรำซัดเบิกโรง บางครั้งก็ตัดออกไปต่อด้วยการรำถวายมือ ลงว่า ตัวละครที่ออกมาตัวแรกจะต้องร้องและรำด้วยเพลงซ้ำปี และเพลงที่ใช้ในการร้องดำเนินเรื่อง มีรำชาตรีเป็นหลัก และมีเพลงร้องในจังหวะ 2 ชั้น และชั้นเตี๊ยมเข้าผสมและมีบอกบทกันตอนต้น ๆ ต่อจากนั้นก็หยุดบอกให้ตัวละครร้องต้นกันเอง แต่ก็ถือได้ว่ายังมีการบอกบทอยู่แสดงไปจนถึง

เวลา 12.00 น. ลาเครื่องสังเวศ ตอนบ่ายเริ่มแสดงด้วยการโหมโรงกลางวัน และจับเรื่อง แสดงไปจนหมดเวลา

การแสดงละครชาตรีผสมละครนอก ผู้แสดงนิยมแสดงมากกว่าละครชาตรี เพราะสามารถแทรกเพลงร้องและเพลงบรรเลง ทำให้การแสดงละครชาตรี มีความสนุกสนานมากขึ้น

การแสดงละครชาตรีผสมละครนอก ปัจจุบันในอยุธยาฯ เล่นกันอยู่หลายคณะ ได้แก่ คณะสร้อยทองหิรัญ คณะอุดมศิลป์กระจ่างโชติ คณะบังเอิญหลานสร้อยทอง คณะสุเทพบรรเทิง คณะราตรีศิลป์ และคณะธิดา ณ บางไทร

ละครชาตรีผสมละครพันทาง การแสดงแบบละครชาตรีผสมละครพันทางมีแสดงอยู่หลายคณะ ขึ้นตอนในการแสดงเหมือนกับลักษณะละครก๊ากบ้นทั่วไป ต่างกันตรงไม่มีการร้องเชยครุ และรำซัดเบิกโรง และเวลาจับเรื่องแสดงนำเอาเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และพงศาวดารเช่นเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ราชธานีราช มาแสดง การแต่งกาย ยึดแบบยืนเครื่องเป็นหลักและมีการปรับแต่ง การนุ่งผ้าบ้าง การโพกศีรษะบ้าง ให้เป็นไปตามเชื้อชาติที่แสดง มีการพูดออกภาษาสำเนียงตามบท และเชื้อชาติ เช่น ในเรื่องผู้ชนะสิบทิศจะพูดภาษาไทยแต่งปรุงเสียงให้ออกสำเนียงพม่า เรื่องราชธานีราช จะใช้ภาษาเลียนภาษามอญและพม่า เป็นต้น เหตุที่ใช้การแต่งกาย เพลงร้อง บทเจรจา และการบรรเลง ออกภาษา ทำให้คนดูเกิดความสนุกสนาน และเจ้าภาพนิยมเจาะจงจ้างแสดง

คณะที่แสดงละครประเภทนี้ ได้แก่ คณะอุดมศิลป์กระจ่างโชติ คณะสร้อยทองหิรัญ คณะบังเอิญหลานสร้อยทอง คณะธิดา ณ บางไทร คณะราตรีศิลป์ คณะศรีจันทร์รา คณะสุเทพบรรเทิง

ละครพันทางอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการแสดงละครผสมมีการแต่งกายแบบละครบางตัวละครจะแต่งเป็นลิเก ซึ่งคณะแสดงถือว่าเป็นละครพันทางเหมือนกัน แต่จะแต่งกายสมจริงมากขึ้น คือ ไม่แต่งละครทั้งหมด ซึ่งผู้ดูจะตัดสินว่าละครชนิดนี้เป็นละครผสมลิเก แต่คณะที่แสดงละครชนิดนี้ เรียกว่าการแสดงละครก๊ากบ้นชนิดนี้ว่า

ละครพันทางเช่นเดียวกัน อยุธยา มีแสดงกันเป็นบางคณะ เช่น คณะจะเต็จดาวเด่น คณะศรีประภาพร และคณะศรีจันทร์ จากการศึกษาที่แสดงละครประเภทนี้เป็น ความประสงค์ของเจ้าภาพ คือ มีละครกับนพอให้ขาดสินบน แล้วเจ้าภาพก็ให้จับ เรื่องแสดงต่อแบบลิเก

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของการแสดงละครชาตรีเพื่อการกับนบในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา ยังคงแสดงกันอยู่ และรูปแบบการแสดง ที่ถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบไป เพราะผู้แสดงมีความคิดที่จะปรับ หรือนำเอาความสามารถที่ตนหรือคนในคณะมีอยู่มา ผสมผสาน เพื่อให้เกิดการแสดงได้ หาเลี้ยงชีพได้ ในขณะที่เดียวกันสร้างความพึงพอใจแก่ทางผู้หาละครในฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างผู้กับกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ลักษณะของการแสดงละครชาตรี ละครชาตรีผสมละครนอก หรือละครชาตรีผสมพันทาง การแสดงทั้ง 3 ชนิดนี้มีการร้องการประกาศหน้าบท รำถวายมือ และมีการบอกบท โดยเฉพาะมีเครื่องประกอบจังหวะที่เรียกว่า "กรับ" ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ยาว ตีให้จังหวะจนทำให้เกิดคำว่า "ละครจับแกระ" เรียกกันต่อๆ มาเพราะ "เสียงกรับ" ละครชาตรีและละครชาตรีผสมละครนอกก็ยังมีกรับรำชัด เบิกโรงชาตรี ทำให้ชาวบ้านเรียกละครทั้ง 3 ประเภทนี้ว่าละครชาตรี เพราะคนดูละครหรือคนหาละครแยกลักษณะเพลงหรือวิธีแสดงไม่ได้ เห็นเป็นละครแสดงเพื่อการกับนบก็เรียกว่าละครชาตรี ติดปากกันต่อ ๆ มา เว้นเสียจากตัวคณะหรือผู้แสดงหรือผู้ศึกษาในเรื่องของละครมาถึงจะรู้ว่าละครทั้ง 3 แบบนี้แตกต่างกัน ยกเว้นการแสดงละครผสมลิเก ซึ่งจะมองออกชัดเจนว่าไม่ใช่ละครชาตรี

คนดู ละครชาตรีที่แสดงกับนบตามสถานที่ต่างๆ ไม่ว่าจะแสดงที่บ้านของเจ้าภาพหรือผู้หาละคร แสดงตามวัดหรือศาลเจ้าดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะไม่ค่อยมีคนดูเท่าที่ไปศึกษา และสังเกตเวลาคณะละครไปแสดง มีคนดูที่ให้ความสนใจกับละครประเภทนี้อยู่ 3 ลักษณะ คือ คนที่ดูมักจะเป็นผู้ที่ผ่านไปผ่านมาหยุดดูชั่วคราว พอหมดความสนใจก็เดินผ่านไปเป็นเด็กเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณที่ละครแสดงกับนบ ดูเพราะไม่เคยดู ดูเพราะแปลก ดูตัวละครแต่งตัวสวย ๆ ออกมารำกัน ซึ่ง

จะให้ความสนใจกับการแสดงละครในระยะสั้น ไม่ได้มุ่งดูจนละครจบการแสดง และ
เป็นคนดูซึ่งอยู่ในวัยชรา มีที่พักอาศัยอยู่ในละแวกนั้นที่สามารถนั่งดูละคร ตั้งแต่เริ่ม
แสดงจนเลิกแสดง

แต่บางครั้งจะไม่มีคนดูเลย บนเวทีมีแต่ตัวละครและนักดนตรีร้องรับ
บรรเลงกันไปเท่านั้น

ความเห็นของผู้แสดงสำหรับเรื่องของคนดูนั้น ถือเป็นเรื่องความเชื่อ
จะเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจของนักแสดงที่ต้องแสดงให้เทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บนในวัน
แสดงนั้น ถึงเวลาก็จะเริ่มแสดงไปตามขั้นตอนไปจนถึงเวลาเลิกแสดง⁵

และคนดูไม่ใช่ส่วนสำคัญนักสำหรับการแสดงละครชาตรีเพื่อการแก้บน
เพราะในจิตสำนึกของผู้แสดง ผู้แสดงจะสำนึกเสมอว่าการแสดงละครของพวกเขา
นั้นแสดง เพราะมีผู้มาว่าจ้างให้แสดง ถือเป็นหน้าที่ภาระกิจที่เป็นไปตามข้อตกลง
ระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้แสดง⁶ และประการสำคัญต้อง แสดงให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ
เทพเจ้าต่าง ๆ ดูตามความเชื่อของผู้ที่ได้บนบานศาลกล่าวไว้⁷ ดังนั้นเมื่อถึงเวลา
แสดงก็ต้องเริ่มแสดงไปตามขั้นตอนไปจนหมดเวลาของการแสดง ถึงแม้จะมีคนดู
น้อยหรือไม่มีเลยก็ตาม⁸

⁵ สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโกชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองหิรัญ
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

⁶ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุดมศิลป์กระจ่างโชติ
วันที่ 17 มีนาคม 2536.

⁷ สัมภาษณ์, นางทองหยิบ มีชูโกชน์, ผู้แสดงในคณะละครสร้อยทองหิรัญ
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

⁸ สัมภาษณ์, นายชวลิต สุวรรณจินดา, ผู้แสดงในคณะละครสร้อยทองหิรัญ
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

ละครชาตรีเพื่อแก่นที่แสดงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน มีแสดงสืบทอดเป็นอาชีพมาอย่างต่อเนื่อง ละครชาตรีแต่เดิมมีเล่นกันมาก ผู้มาหาละครมีความเชื่อวก่อนจะแสดงพวกละครชาตรีจะมีขั้นตอนมีคาถาอาคมที่จะติดต่อกับองค์เทพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ คณะละครจึงมีผู้มาติดต่อหาละครกับนอยู่เป็นประจำ การเล่นละครชาตรีเพื่อแก่นในปัจจุบันยังมีการแสดงให้เห็นอยู่แต่ไม่ค่อยได้จัดแสดง การฝึกหัดตัวละครใหม่ ๆ การแสดงออกไปในทางละครนอกและละครพันทางเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งยังถือว่านี้คือละครแก่นแต่จะเป็นละครชาตรีหรือไม่นั้น บางครั้งผู้หาละครก็ไม่เข้าใจ

ละครชาตรีสามารถดำรงอยู่และแสดงเป็นอาชีพได้ตลอดไป トラบเท่าที่ความเชื่อมั่น และความศรัทธาของประชาชนชาวไทย ที่มีต่อความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อถือในโชคกลาง เชื่อถือในสิ่งลึกลับที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา โดยเชื่อว่าสิ่งมีอำนาจเหล่านี้สามารถบันดาลเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีจะมีความก้าวหน้ามากมายก็ตาม แต่ประชาชนชาวไทยส่วนมาก ก็ยังมี "ความเชื่อ" ผั่งอยู่ในจิตใจตลอดมา ละครชาตรีจึงยังคงอยู่และสามารถเป็นสื่อกลางประสาน "ความเชื่อ" ในเรื่องของการบนบานศาลกล่าว แสดงเป็นละครแก่น มีชื่อเรียกติดปากว่า ละครชาตรี สืบต่อเป็นเอกลักษณ์ของการแสดงละครพื้นบ้านเหมือนดังที่ทำมาแล้วในชั้นบรรพบุรุษ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย